

Пацалюк Ірина

*кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри образотворчого,
декоративно-прикладного мистецтва,
дизайну і методики їх викладання
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

**СПРИЙНЯТТЯ ТВОРІВ ЖИВОПISУ
НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЯК ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Формування естетичного світогляду учнів молодшого шкільного віку в процесі вивчення образотворчого мистецтва – одне з домінують завдань у реалізації навчально-виховних цілей педагогіки мистецтва. Цей процес базується на ознайомленні учнів із ціннісним (соціальним, художнім та естетичним) змістом образотворчого мистецтва, зокрема, під час сприйняття творів живопису. Такий підхід до розв'язання проблеми формування естетичного світогляду дає змогу молодшим школярам здобути знання про мистецтво та його особливу соціальну роль, сформуванню ціннісне ставлення до прекрасного в мистецтві й докільлі – основи розвитку креативного мислення й творчих здібностей.

Ключові слова: *сприйняття творів живопису, естетичний світогляд молодших школярів, образотворче мистецтво.*

Формирование эстетического мировоззрения детей младшего школьного возраста в процессе изучения изобразительного искусства – одна из доминирующих задач в реализации учебно-воспитательных целей педагогической искусства. Этот процесс базируется на ознакомлении учеников с ценностным (социальным, художественным и эстетическим) содержанием изобразительного искусства, в частности, во время восприятия произведений живописи. Такой подход к решению проблемы формирования эстетического

мировоззрения дает возможность младшим школьникам получить знание об искусстве и его особой социальной роли, сформировать ценностное отношение к прекрасному в искусстве и окружающей среде – основы развития креативного мышления и творческих способностей.

Ключевые слова: *восприятие произведений живописи, эстетичное мировоззрение младших школьников, изобразительное искусство.*

Forming of aesthetically beautiful world view of children of midchildhood in the process of study of fine art – one of dominant tasks in realization of educational and educate aims of pedagogics of art. This process is based on the acquaintance of students from by the valued (social, artistic and aesthetically beautiful) maintenance of fine art, in particular, during perception of works of painting. Such going near the decision of problem of forming of aesthetically beautiful world view enables junior schoolboys to get knowledge about an art and by his person of social role, to form the valued attitude toward wonderful in an art and environment of basis – of development of креативного thought and creative capabilities.

Key words: *perception of works of painting, aesthetically beautiful world view of junior schoolboys, fine art.*

З погляду сучасної педагогічної теорії та практики питання формування естетичного світогляду молодших школярів є актуальним і пов'язане з подальшим пошуком шляхів, які б утверджували в житті дітей духовні цінності, збагачуючи їхній зміст та функціональну активність. У вирішенні проблеми важливого значення набуває образотворче мистецтво, оскільки воно є особливою формою вираження естетичного ставлення людини до дійсності, а твори мистецтва мають соціальний, художній та естетичний зміст та є відображенням навколишнього. Завдяки своїм особливостям, образотворче мистецтво спроможне впливати на формування естетичної сфери школяра.

Мета статті – обґрунтувати ціннісний зміст образотворчого мистецтва та його вплив на формування естетичного світогляду молодших школярів у практичній діяльності вчителя початкових класів.

Естетичний світогляд за своєю суттю – це інтегруюча властивість людини, у якій поєднуються емоційні та інтелектуальні сили. Її виразником є оцінна та творча діяльність, тобто особистісне відображення прекрасного в дійсності та мистецтві. Дослідження науковців (Л. Аристова, В. Баленок, Є. Белкіна, Л. Бутенко, Н. Вітковська, Н. Горобець, А. Зязюн, С. Коновець, Н. Миропольська, Є. Печерська, Н. Савчук, Т. Смірнова, В. Томашевський та ін.) підтверджують, що естетичний світогляд молодших школярів перебувають на початковій стадії розвитку – у цьому віці інтенсивно формуються як оцінні здібності дитини – сприйняття, відчуття, так і творчі – уява, фантазія, одночасно розширюються знання дітей про прекрасне. Разом із цим, бачення та усвідомлення прекрасного учнями початкових класів набуває ознак системності. На відміну від дітей дошкільного віку, вони прагнуть не спонтанно реагувати на естетичні особливості творів мистецтва, а знаходити в

них спільне з життям, характерне, типове, іноді, невідоме їм. У них з'являються власні поняття та уявлення про прекрасне, улюблені твори мистецтва.

Ураховуючи названі вище особливості розвитку естетичної сфери молодших школярів та вплив образотворчого мистецтва на її формування, ми вважаємо за необхідне розкрити можливості використання соціального, художнього та естетичного змісту творів образотворчого мистецтва для формування знань про навколишнє та мистецтво як основу естетичного світогляду.

Ознайомлення учнів із ціннісним змістом образотворчого мистецтва, за твердженням теоретиків та практиків педагогіки мистецтва, базується на рівні розвитку їхніх естетичних смаків та функціональної активності, бо естетичні смаки є виявом ціннісного ставлення учнів до того, що вони сприймають не лише у творах мистецтва, але й у природі, побуті, взаєминах між людьми.

Охарактеризуємо особливості функціонування естетичних смаків особистості. Окремі предмети та явища дійсності молодші школярі можуть оцінювати як такі, що мають для них практичну, пізнавальну, моральну, суспільну, художню цінність. Крім того, оцінюючи предмети та явища дійсності, вони можуть визначати їх як естетичні цінності, тобто такі, що належать до прекрасних чи потворних, піднесених чи низьких, трагічних чи комічних. Спираючись на свої естетичні смаки, учні не лише визначають на рівні свідомості характерні риси та якості докільця, але й узагальнюють їх відповідно до уявлень та понять про прекрасне.

Відмінність естетичних смаків від інших способів ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва виявляється в тому, що вони дозволяють сприймати, розуміти, оцінювати предмети і явища як прекрасні, тобто такі, що характеризуються гармонійним поєднанням змісту й форми, внутрішнього й зовнішнього, прагматичного й духовного. Повноцінне функціонування естетичних смаків забезпечується знаннями, поняттями, уявленнями, які дають змогу цілісно сприймати окремі предмети чи явища, розуміти їх у єдності найважливіших складових, оцінювати відповідно до існуючих у суспільній практиці норм та критеріїв. Усе це переконує в тому, що естетичні смаки молодших школярів дають змогу розкрити сутність та значення різних аспектів навколишньої дійсності, оцінити предмети та явища в їхній гармонійності, цілісності, виразності, емоційній забарвленості, а також усвідомити ціннісний зміст мистецтва, його творів як віддзеркалення навколишнього.

Досвід ціннісного освоєння дійсності молодші школярі можуть набути під час спілкування із природою, людьми, у процесі навчальних занять, різних видів творчої діяльності. Усе ж, особливим джерелом їхнього ціннісного досвіду є мистецтво, зокрема, твори живопису, графіки, скульптури та ін. Як зазначає С. Коновець, «образотворче мистецтво – один із найважливіших предметів у початковій школі, адже в процесі виховання та творчого розвитку особистості саме урок образотворчого мистецтва відіграє значущу роль, допомагаючи дитині увійти у світ творчості та краси й прилучитися до скарбів художньої культури. Образотворче мистецтво справляє на людину чи не найефективнішу дію, бо завдяки своїй універсальності плідно розвиває її емоційно-чуттєву сферу, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру» [1, с. 4].

Необхідність активного використання освітньо-виховною практикою образотворчого мистецтва зумовлена його можливостями передавати учням різний досвід ціннісного ставлення до предметів та явищ дійсності. У художніх творах майстри живопису, графіки, скульптури, архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва відображають широкий спектр соціальних відносин, розкривають можливості художньо-образного відображення дійсності, демонструють зразки естетичного ставлення до довкілля й мистецтва. Усе це дає змогу зробити висновок про те, що ціннісний зміст образотворчого мистецтва є різним, а тому відкриває широкий простір щодо його використання в процесі формування естетичного світогляду молодших школярів.

Одним із різновидів ціннісного змісту образотворчого мистецтва є соціальний зміст. Завдяки йому митці відтворюють у своїх роботах певні речі, предмети, явища, риси людей, їхню поведінку, характер, відносини як такі, що можна оцінити як необхідні, важливі, корисні, потрібні, добрі, порядні, чесні, відкриті, достойні та ін. Соціальний зміст надзвичайно важливий, оскільки стосується кожної людини, її життя, праці, навчання, відпочинку, допомагає зрозуміти, що в житті важливе, перспективне, а що – другорядне, не варте уваги. Він є реалістичним відображенням життя суспільства й окремої людини в різноманітності її ставлення до природи, інших людей, матеріальних і духовних здобутків минулого й сучасності.

У формуванні естетичного світогляду молодших школярів використання соціального змісту образотворчого мистецтва має важливе значення. Саме тому виникає потреба, щоб твори живопису, графіки, скульптури, архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва допомагали учням якомога ширше і багатогранніше пізнавати навколишній світ. Для цього потрібно пропонувати такі художні твори, у яких висвітлюється питання ціннісного ставлення

людини до природи, побуту, інших людей, творів мистецтва. Це дасть змогу молодшим школярам набути певного естетичного досвіду, який допоможе їм у відносинах із природним, предметним, суспільним та художнім середовищем. Наведемо для прикладу фрагмент уроку.

Розглянемо репродукцію картини В.І. Маковського «Побачення». Брудний дім ремісника. На зустріч із сином прийшла мати.

– Що Ви можете сказати про цю жінку?

– Чому Ви говорите про її бідність?

– Як саме це відобразив художник у картині?

– Чи є такою ж бідною її люба дитина? Із чого це видно?

– Як Ви думаєте, художник хотів зобразити зустріч найрідніших людей, чи показати їхнє невеселе життя?

– Завдяки якому колориту у творі мистецтва передано сумний настрій?

– Замисліться на хвилику й продовжіть сюжет, створений художником, у розповіді про майбутнє матері та сина.

Ціннісний зміст образотворчого мистецтва визначається не лише тим, які предмети чи явища дійсності знайшли відображення, але й тим, у який спосіб вони представлені на полотні, у виробх декоративно-ужиткового мистецтва, скульптурі. Ідеться про створення митцями художніх образів як особливої форми передачі художнього змісту. Цей різновид ціннісного змісту образотворчого мистецтва суттєво відрізняється від попереднього. Адже завдяки засобам виразності, експозиції окремих елементів, наявності внутрішніх суперечностей, логіки та динаміки розгортання сюжетних ліній твори мистецтва утворюють особливу ситуацію, до якої залучається особистість зі своїми почуттями, переживаннями, роздумами, пошуками. Це є художнім змістом, який сприймає людина завдяки особливим можливостям образотворчого мистецтва.

Значення художнього змісту у формуванні естетичного світогляду полягає в тому, що завдяки художньо-образному відображенню дійсності учні можуть відчутти широку палітру людських почуттів, емоційно сприйняти предмети і явища, які раніше не торкалися душі. Крім того, художній зміст образотворчого мистецтва поглиблює знання учнів про різні способи, матеріали та техніки художньо-образного відображення дійсності, розширює їхній художній світогляд, стимулює творчу активність. Наведемо фрагменти уроків, що проілюструють сказане вище:

Фрагмент уроку 1. Пригадайте, що означає термін «натюрморт»?

Як Ви думаєте, натюрморт це лише зображення предметів, квітів? Звичайно, ні. Натюрморт не є безсюжетним твором. Добір предметів для натюрморту виражає смаки художника, його погляди, сприйняття навколишнього світу.

Перед Вами – репродукція картини «Квіти і плоди» художника І. Хруцького. Його натюрморт написаний майстерно, кольорова гама поєднується в ньому з ілюзорним трактуванням форми предметів, старанно

виписаною поверхнею. Бачимо, що в картині прописаний не лише передній план, а й відтворена глибина, завдяки чому ми розуміємо, що букет – круглий. З великої дині красиво та недбало звисає гроно винограду. За допомогою світлотіні автором картини відтворено їхню об'ємність та округлість.

Розгляньте ще одну репродукцію твору іншого художника М. Дерезуса. На картині відтворено яскравий колір та різна форма осінніх фруктів, що лежать на столі. Картина своєрідна за кольоровим звучанням. Для того, щоб підкреслити форму кожного предмета, художник вводить певне освітлення. Завдяки цьому кожна кольорова пляма сприймається сукупно, дзвінко.

Ми побачили два натюрморти. У них художники по-різному показали красу речей, що нас оточують, втілюючи особисті задумки, власне світосприймання, викликали в нас певний настрій, спогад. Ми часто дивимося на предмети, що нас оточують, але не бачимо їхньої краси. Слід учитися дивитися на світ очима художника і навіть у простому, звичайному бачити прекрасне.

Зараз ми спробуємо створити прекрасне з буденних речей. Погляньте: на столі стоїть кошик із фруктами. Замисліться на хвилику та уявіть собі свій «Осінній натюрморт».

– Обґрунтуйте, чому саме ці фрукти Ви хотіли б намалювати.

– Як варто розмістити їх на столі, а згодом відтворити в малюнку з натури?

– Які кольори Ви використаєте при написанні натюрморту?

Фрагмент уроку 2. Сьогодні ми поговоримо про вид мистецтва, який називають скульптурою. Скульптура – зображення реального світу в об'ємних формах. Матеріалом для виготовлення скульптури може бути глина, камінь, дерево, метал тощо.

– Чи знаєте Ви, як називаються художники, які творять скульптуру?

Основними видами скульптури є кругла скульптура та рельєф.

– Як Ви думаєте, чому ці твори, фотографії яких Ви щойно побачили називають «круглою скульптурою» (Д. Білинський «Т.Г. Шевченко» (дерево); О. Цедкін «Зруйноване місто» (метал); Мікеланджело «Оплакування Христа» (камінь)?

– А ці рельєфом (О. Олешко «Вони з України» (дерево); древні майстри «Пегаси» (камінь)?

Правильно. Круглу скульптуру ми можемо побачити з усіх боків. Рельєф – зображення об'ємне, яке лише частково виступає над площиною.

– Подумайте, та дайте відповідь на питання – де Ви бачили круглу скульптуру?

– Пригадайте, де в нашому місті Ви бачили рельєфні зображення?

– Чи подобаються вони Вам? Обґрунтуйте свою думку.

– Чи хотіли б Ви побувати в майстерні скульптора, побачити його твори та роботу над ще незавершеною скульптурою?

– Чи хотіли б Ви попрацювати скульпторами?

Образотворче мистецтво не обмежується зазначеними різновидами ціннісного змісту. Воно характеризується також широкими можливостями

щодо передачі естетичних почуттів, утвердження у свідомості людини естетичних понять, уявлень та ідеалів. Суть естетичного змісту виявляється в тому, що прекрасне в житті та мистецтві не може бути одноманітним, типовим, стандартним. Кожний твір мистецтва по-своєму, із властивими йому засобами, передає відчуття і розуміння краси. Коли ж відбувається поєднання чи зіставлення окремих рішень на прикладі творів образотворчого та інших видів мистецтва, з'являється відчуття і розуміння того, що краса має безліч відтінків, що вона не має формальних обмежень і тому відкриває простір для творчої самореалізації особистості та її діяльності за законами краси.

Використання естетичного змісту творів образотворчого мистецтва у формуванні естетичної свідомості молодших школярів має особливе значення. Адже на цьому матеріалі учні мають можливість сприймати різні варіанти бачення майстрами мистецтва виявів прекрасного в навколишній дійсності, зіставляти їх, порівнювати, робити власні висновки щодо естетичного освоєння природи, предметів побуту тощо. Естетичний зміст художніх творів відкриває широкі можливості для утвердження естетичних понять, ціннісних орієнтацій, смакових уподобань учнів, що позитивно впливає на зміцнення духовно-практичних зв'язків зі світом прекрасного. Наведемо для прикладу фрагменти уроків, що проілюструють ознайомлення учнів з естетичним змістом образотворчого мистецтва:

Фрагмент уроку 1. Досить часто, дивлячись на картини художників, ми «впізнаємо» зображене. Наші відчуття, наша пам'ять говорять про те, що колись ми вже це бачили і в нашій душі залишились спогади.

Перед Вами репродукції картин відомих художників «Граки прилетіли» А. Саврасова, «Жито» І. Шишкіна, «Золота осінь» І. Левітана. Ці картини несуть дух великого художнього дарування, поетичної натхненності у возвеличенні краси природи. Вони звучать як пісні, або поеми про прекрасне. Недарма я порівняла ці живописні твори з піснями та поетичними творами.

– Як Ви думаєте, чому?

Кожен мотив цікавий по-своєму. Наскільки вдало він побачений та відтворений на полотні, визначається мірою таланту, художнього смаку, сприйняття художника. Уважно роздивіться їх, виберіть ту, яка найбільше припала Вам до душі. Зосередьтеся і подумайте, які почуття, думки викликає вона у Вас, чому саме цей твір Вам подобається найбільше?

А зараз ми поговоримо про ці твори мистецтва (при потребі вчитель ставить уточнюючі запитання на зразок: до якого жанру належить твір? що є композиційним центром картини? якою є колористична гама твору? який настрій викликає полотно і чому? яким кольором передав автор цей настрій? чи можете Ви уявити «що там за кадром»? з якими поетичними чи музичними творами асоціюється у Вас картина?; чому саме цей твір припав найбільше до душі?; як можна було б по-іншому назвати цю картину? чи можна ще щось намалювати на полотні, щоб твір був більш довершеним?).

Фрагмент уроку 2. Розглянемо репродукцію художнього твору О. Шовкуненка «Квіти». Дивися на картину і ... сумний настрій зникає.

Згадуєш найвеселіший і найкращий час – прекрасне, тепле літо-літечко. Відразу уявляєш – навколо цвітуть квіти. У центрі картини величезний букет квітів, що стоїть на столі у великій і широкій вазі. Усі предмети натюрморту написані широко, вільно, без зайвої деталізації. Цей твір сприймається як радісна колірна гармонія, побудована на поєднаннях яскравих колірних барв.

А тепер подивіться на репродукцію картини художниці К. Білокур «Квіти за тином».

– Що спільного ви бачите в цих творах художників?

– Чим вони відрізняються?

– Які барви переважають у цій картині?

– Якими художніми засобами художниця виразила композицію твору?

Для формування естетичного світогляду молодших школярів доцільним є їхнє ознайомлення із соціальним, художнім та естетичним змістом творів образотворчого мистецтва. За таких умов учні отримують можливість опиратися на знання, поняття та уявлення про прекрасне в їхньому тісному зв'язку із соціальною практикою, художньо-творчим процесом, а також освоєнням дійсності за законами краси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коновець С.В. Образотворче мистецтво як засіб активації дитячої творчості / С.В. Коновець // Мистецтво та освіта. – 1999. – № 3. – С. 15–18.
2. Гриценко І. В. Використання художнього діалогу в процесі формування естетичного досвіду молодших школярів : [методичні рекомендації] / І.В. Гриценко. – Херсон : ХДПУ, 2002. – 24 с.
3. Твори українського образотворчого мистецтва на уроці у школі : [методичні рекомендації для вчителів образотворчого мистецтва шкіл різного типу навчання] / Автор-укладач С.В. Коновець : ІЗМН. – К., 1997. – 64 с.